

Litteratur

UPPLANDS REGEMENTE GENOM SEKLERNA

Kungl. Upplands Regementes historia, Utgiven av Regementets historiekommitté, under redaktion av TORSTEN HOLM, SVEN A. NILSSON, BIRGER STECKZÉN och CARL SÖDERBERG, Uppsala 1958.

Till våra gamla landskapsregementens historia finns ett utomordentligt rikt material, främst i riks- och krigsarkiven. En någorlunda uttömmande regementshistoria kräver decenniernas forskarmödor och kommer att omfatta ett flertal digra band. När Upplands regementes historiekommitté på initiativ av den siste regementschefen överste C. A. Grewell tog sig an uppgiften att skildra det gamla uppländska bygdeförbandets öden, valde man emellertid en mera begränsad målsättning. Man ville »med särskild adress till Upplands befolkning» ge en serie undersökningar på sådana områden, som bedömdes särskilt karakteristiska för landskapet och regementet. Resultatet har blivit en lättillgänglig volym, som på det begränsade utrymmet av knappt 500 sidor innehåller ett 20-tal uppsatser av skilda författare. Flitigast bland dessa har varit överstelöjtnant *Torsten Holm* med fem bidrag, delvis av sammanbindande karaktär. Han har också fungerat som verkställande ledamot i redaktionskommittén.

Verkets första hälft ägnas regementets öden från begynnelsen fram till slutkampen om Finland, markerad av slaget vid Oravais 1808. Professor *Sven A. Nilsson*, medlem av redaktionskommittén, lämnar en lärd och klarläggande utredning om organisation och fälthistoria från Vasarnas landsfänikor till det egentliga landskapsregementets födelse 1634. I regeringsformen detta år nämnes Upplands regemente som det första av fotfolket med tillägget »där under hörer Uppland». Fil. dr *Alf Åberg* skriver om hur regementet blev indelt. Kontraktet om det s. k. vissa knektehållet, som skulle befria bönderna från de tidigare pressande utskrivningarna, undertecknades av de sexton riksdagsrepresentanterna för Uppland i bondeståndet 27 okt. 1682 och konfirmerades av Karl XI 5

dec. samma år. På våren 1684 höll kungen i Uppsala den första general-mönstringen med regementet. De närmaste årens motsättningar mellan civilt och militärt, mellan bonde och soldat ute i bygderna, ebbade snart ut, då kungen från början slog vakt om allmogens intressen. Så växte regementet fast i bygden. Den indelta armén blev redan under Karl XI:s tid en »jordbrukarhär».

Överstelöjtnant Holm låter oss följa upplandsknektarna i stora nordiska kriget och ger vackra exempel på deras uthållighet och tapperhet. Vid Poltava bröts segrarnas rad. Upplands regemente stod där — och föll. Endast ett ringa fåtal av dess folk fanns kvar bland de levande vid slagets slut. Regementet återuppsattes emellertid snabbt i hemprovin sen efter den stora katastrofen. Fil. mag. *Sven Samuelsson* redogör för hur detta gick till. I slutet av augusti 1709 fingo ryktena om nederlaget sin bekräftelse. Den 28 febr. påföljande år segrade den nyuppsatta armén under Stenbock vid Hälsingborg! Förf. skildrar de många mödor från myndigheters och menighetens sida, inte minst i Uppland, som ligger bakom detta kraftprov. Någon »bottenskrapning» av resurserna, såsom tidigare antagits, var det dock aldrig fråga om. År 1710 bestod regementet till 77 proc. av soldater under 40 år. Och 1718 var motsvarande siffra uppe i hela 94 proc.

Övergångsperioden mellan krigen belyses kortfattat av Torsten Holm. Därpå lämnas några avsnitt från det skede, som markeras av den etappvisa återtagsskampen i Finland från Saima till Oravais. Alf Åberg erinrar om den fruktansvärda hösten på galärerna 1742, då Upplands regemente återvände hem från det misslyckade kriget och hundratals familjer på soldattorp och officersboställen fick sörja sina män och fäder. Samme författare skildrar även en kommendering till Pommern under 1757–1762 års krig, som medförde stora förluster främst på grund av sjukdomar, vållade av dålig föda, dålig utrustning och underhållig sjukvård. Att döma av rullorna under och efter kriget förefaller det enligt Åberg som om Upplands regemente till stor del måst nyuppsättas under detta de långa marschernas krig. Krigsarkivarien fil. dr *Birger Steckén*, som även ingår i redaktionskommittén, berättar så om regementets deltagande vid kungakroningen och statsvälningen 1772. Här omtalas också hur Uppsala stads ämbetsmän och äldste inför landshövding Johan Funck avlade tro- och huldhetsseden till Gustaf III. Högtidligheten celebrerades med 32 skott, avgivna av på torget utanför rådhuset uppställda kanoner. Skildringen av regementets krigshistoria avslutas med en postum uppsats av fil. lic. *Anders Larson* om slaget vid Oravais, där

upplänningarna var flitigt i elden och på ett hedrande sätt löste sina uppgifter.

Om utbildningen vid regementet på 1800-talet handlar två bidrag. Major *Carl Söderberg*, medlem av redaktionskommittén, berättar först om storlägret på Ladugårdsgärde 1855, i en tid då Krimkriget kastade sin skugga även över vårt land. Vid detta tillfälle erhöll Upplands regemente två nya fanor av 1844 års modell. Det är en av dessa, som nu fått sin plats i det Hornska gravkoret i Uppsala domkyrka. Kapten *Ake Hultin* skildrar så en fältövning med regementets officerare på 1880-talet, en då tämligen ny metod i den taktiska utbildningen.

Det därpå följande avsnittet, »*Regementet och bygden*», borde kunna påräkna särskilt intresse hos årsbokens läsare. Carl Söderberg skriver om Polacksbacken och Eklundshov med många roande episoder. Hans uppsats avslutas med några sidor om regementets traditioner, knutna till Polacksbacken i form av minnesföremål och symboler. Torsten Holm ledsagar oss på en resa genom det indelta regementsområdet, som bjuder på mycket av bygdehistoriskt intresse. Han tecknar också några karaktistiska porträtt av upplandsofficeren genom tiderna. Generalmajor *Einar Björks* bidrag handlar om regementet under övergången från indelningsverk till värnpliktmarmé. Det är en fängslande skildring, som äger det personligt upplevdas omedelbara charm men också präglas av en strävan till strängt objektiv analys av olika under denna brytningstid verkande faktorer. Förvaltare *Erik Johansson* och sergeant *Gösta Brandberg* skriver om den uppländske underofficeren, som i likhet med sina kolleger runt om i landet betytt så mycket för att närma bygd och regemente till varandra. Skriftställaren *Karl Elfred Kumm* ger en initierad bild av livet hemma på roten — hans farfar var soldat vid Hagunda kompani. Här får man läsa om soldatkontrakt och hemkall, om kyrkparader och odlingsmödor. »Ännu susar ensliga aplar över små åkerlyckor in i skogen, där soldater levat nyodlarens, krigarens och föregångsmannens liv.» Om Upplands värnpliktige soldat skriver Torsten Holm främst med ledning av landsarkivets beväringssrullor.

Regementets beredskapstjänst under de båda världskrigen behandlas av framlidne överste *Gunnar Nauckhoff* resp. förre regementschefen överste *Olle Norman*. De båda redogörelserna erbjuda en intressant jämförelse mellan 1910-talets och 1940-talets stämningar och inställning till vårt försvar hos allmänheten liksom hos den värnpliktige soldaten.

Armémuseums styresman fil. dr *Heribert Seitz* lämnar en vetenskapligt väl dokumenterad redogörelse för regementets fanor under fyra sekler.

Landskapet Uppland är ensamt om att som sköldemärke föra ett av rikets fem regalier. Riksapplet — den korskrönte globen av guld — symboliserar rikets territoriella utsträckning och har varit Upplands vapenbild alltsedan landskapsvapnen skapades på Erik XIV:s tillskyndan till Gustav Vasas minne. Uppland räknades som det till rangen främsta bland svenska landskap så länge sådan rangordning var gällande. Dess vapenbild placerades följaktligen främst, bl. a. på riksbaneren. Truppförbanden följde landskapets rang. Intill 1925 års härordning följde för infanteriets del Upplandsregementet närmast efter liv- och hustrupperna och de avsuttna ryttarförbanden. Upplands vapenbild nämnes för första gången i samband med regementets fana 1673, men dess förekomst även dessförinnan är enligt Seitz ingalunda otänkbar. I Armémuseum förvaras en hårt riven fana av 1675 års modell för Upplands regemente, det äldsta bevarade av regementets fälttecken. År 1686 fastställde Karl XI en ny fanmodell, som genom sin konsekvens och klarhet kom att bli den klassiska av svenska fälttecken. Först 1710, efter slaget vid Hälsingborg, fick Upplands nyuppsatta regemente mottaga fanor av denna typ. En fana av detta bestånd är alltjämt bevarad. Det är fanan för Hundra härads kompani, som finns upphängd i Lunda kyrka. Ända till 1819 hade varje kompani nämligen sin egen fana, som förvarades i en inom kompaniets stånd lämpligt belägen kyrka. Därefter fördes en fana vid varje bataljon fram till 1950, då begreppet regementsfana infördes. Den 27 sept. 1955 överlämnade konung Gustav VI Adolf på Polacksbacken till regementets siste chef en ny fana av 1950 års modell. Denna fana överlämnades 30 mars 1957 i närvaro av chefen för armén till Upplands signalregemente. Den skall såsom traditionsfana föras vid sidan av det nya Upplandsregementets eget fälttecken.

Överste Grewell har helt naturligt fått på sin lott att skriva om de sista tio åren av regementets långa historia. Han redovisar först de nya linjerna för krigsmaktens verksamhet, som avlöste beredskapstidens många improvisationer, och hur dessa linjer för regementets del omsattes främst i fråga om krigsförberedelser, utbildning och personaltjänst. I ett följande avsnitt lämnar Grewell en redogörelse för de lokala reaktionerna inför beslutet om regementets indragning och slutar med några sidor om »de sista av Upplands regemente». Han ger här en vacker bild av den uppländske soldaten av i dag.

Det sista bidraget är författat av professor *H. S. Nyberg*, ordförande i kamratföreningen »Upplandsknektarna», som efter delvis nya riktlinjer fortsätter den gamla 1937 bildade kamratföreningens arbete för att be-

vara de värden, som regementet representerade. Det är denna kamratförenings tillblivelse och verksamhet, som här avslutningsvis skildras, sedda mot bakgrunden av strävan att nå en verkligt bred och folklig förankring för vårt försvarsväsen.

Det är således från vitt skilda epoker och ur många olika aspekter som regementets historia belyses i detta innehållsrika verk. Allt som allt bjuder det en fängslande läsning ej minst från bygdehistorisk synpunkt och utgör ett värdigt äreminne över Upplands fotfolk genom tiderna.

Sven Almqvist

VASAGRAVEN I UPPSALA DOMKYRKA

Vasagraven i Uppsala domkyrka, Historiska, Konst- och kulturhistoriska samt Medicinska och Antropologiska undersökningar av MARTIN OLSSON, TORSTEN LENK, EVA BERGMAN och BO E. INGELMARK under redaktion av Martin Olsson. Första delen: text, Andra delen: planscher, Stockholm 1956, Nordisk Rotogravyr.

Till de minnen från 1940-talets Uppsala, som länge komma att leva, får man nog räkna vad som hände den smällkalla februarikväll 1946, då Gustav Vasas kvarlevor offentligen visades i domkyrkan. Efter timslång väntan i den långa kön, som runt domkyrkan sträckte sig längs Trädgårdsgatan ända ned mot Drottninggatan, skred publiken under stilla orgelmusik långsamt, led för led, fram under kyrkvalven. Bakom Vasakorets smidesgaller kunde man vid förbipassagen fånga en skymt av den gamle kungens där utställda kvarlevor. Ljusen i de höga kandelabrarna kastade ett sparsamt sken på den gyllene kronan och spiran liksom även på det renoverade svärdet. Av gestalten själv på den svartklädda katafalken syntes däremot ej så mycket.

Det hade inte från början varit avsikten med renoveringen av de kungliga kistorna och deras innehåll att offentligt utställa något därav till allmänt beskådande. Slutligen hade man dock givit vika för den starka påtryckningen; och för många av de 7 000, som defilerade förbi, blev det hela ett både egenartat och varaktigt minne. Den offentliga visningen av Gustav Vasas kvarlevor bildade på detta sätt en värdig avslutning på det vidlyftiga arbete, som nedlagts på renoveringen av de kungliga kistorna i Vasagraven.

Att denna renovering var synnerligen angelägen, därom kunde inte

råda något tvivel. De som en senhöstdag 1939 nedstego i gravvalvet under domkyrkans gamla Vårfrukor, senare kallat Vasakoret, hade till fullo insett detta så snart de elektriska lyktorna belyste den »förödelsens styggelse», som rådde därnere. På femtio år hade den rostiga järndörren icke varit öppnad och de som tidigare varit därnere hade tydligen gjort sig skyldiga till en oförlåtlig vårdslöshet.

Närmaste anledningen till att detta öppnande skedde just hösten 1939 var det då utbrutna världskriget. Beslut hade fattats att som skyddsåtgärd — mot ev. bombningar! — med sandsäckar omkläda bl. a. den stora sarkofagen i Vasakoret. Först måste dock undersökas, om gravvalvet därunder kunde tåla en sådan belastning, varför domkapitlet tillkallat en erkänd expert på hållfasthetsläran, professor Henrik Kreüger.

Att det kaotiska tillstånd, vari de kungliga kistorna nere i gravkammaren då befunno sig, krävde en snar och pietetsfull översyn var tydligt. Man måste dock invänta krigets slut, innan en gravrannsakan kunde utföras, emedan valvet omedelbart efter besiktningen blivit uppellat. Först på hösten 1945 blev det därför möjligt att sätta igång. Sedan statsmedel för ändamålet beviljats, anförtroddes ledningen av det vidlyftiga och grannliga arbetet åt dåvarande professorn *Martin Olsson*, under vilkens insiktsfulla överinseende arbetet sedan utfördes. Under arbetets gång utnämndes emellertid professor Olsson till riksantikvarie, och först efter sin pensionering fick han tid att utarbeta den redogörelse för denna gravrannsakan, som han länge önskat publicera.

På senhösten 1956 utkom så det med stort intresse motsedda arbetet, ett förnämligt bokverk i två delar med titeln »Vasagraven i Uppsala domkyrka». Dess förra del, text och översikter, omfattar 257 sidor; senare delen utgöres av 96 helsidesplanscher. Redogörelsen för de utförda historiska och konsthistoriska undersökningarna, som omfattar ungefär halva arbetet, ha lämnats av professor Olsson. För var och en av de i gravkoret vilande kungligheter har utgivaren lämnat en på djupgående studier i medeltidens och vasatidens personhistoria grundad redogörelse, särskilt ifråga om deras sista tid, död och begravning. Utförligast skildras gamle kung Gösta själv. Intressanta teckningar lämnas även av hans trenne drottningar samt av sonen Johan och dennes senare drottning Gunilla Bielke. Johan III:s första gemål, den polska prinsessan Katarina, som vilar i annat gravvalv i domkyrkan — det Jagelonska — berördes ej av nu nämnda gravrannsakan.

Beskrivningen av de regaller och smycken, som på sin tid nedlagts i de kungliga kistorna, har lämnats av framlidne chefen för livrustkam-

maren, fil. dr *Torsten Lenk*. Fil. dr *Eva Bergman* har utförligt beskrivit begravningskläderna och andra textilier. I ett avslutande kapitel har professor *Bo E. Ingelmark*, Göteborg, ingående redogjort för de medicinska och anatomiska undersökningar, som gjordes av de bevarade resterna av de kungliga stoften. En längre sammanfattning på engelska avslutar det värdefulla bokverket, som genom Nordisk Rotogravyr fått ett verkligt förnämnt utförande, inte minst genom de många förträffliga bilderna, av vilka några äro i färgtryck.

Mats Åmark

UPPSALA UNDER MERKANTILISMENS OCH STATSKONTROLLENS TID

TORSTEN PETRÉ, *Uppsala under merkantilismens och statskontrollens tidsskede*. Uppsala, Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, 1958. (Uppsala stads historia, 3.) XII+508 s. Ill.

Uppsala universitet har sedan fyrtiofem år sin historia skriven, ett kraftprov av en enda man, Claes Annerstedt. Det var på tiden att också staden får sina öden skildrade. Åtgärden att fördela uppgiften på flera händer synes klok. Vi kunna snart förvänta att verket skall i sin helhet föreligga avslutat. Å andra sidan har dröjsmålet säkerligen kommit arbetet till nytta. Vi veta nu vida mera om stadens äldre topografi än fallet var för blott ett par årtionden sedan. Och dessutom har den stads-historiska forskningen på senare tid tagit ett sådant uppsving, att en forskare, som går att skildra ett enskilt stadssamhälle, kan ställa dess utveckling mot bakgrunden av förhållanden, som gälla i stort. Detta i synnerhet i fråga om en tid — såsom i nu föreliggande del — då källorna medge en mera detaljerad skildring av den kommunala självstyrelsen i dess växelspel med statens kontrollerande verksamhet.

Det är ett viktigt avsnitt av Uppsalas historia, som lektor Torsten Petré fått på sin lott att skildra, ty därinom faller den väsentliga förändring i dess yttre ställning, då staden degraderas från den roll av kungastad, som Gustaf Vasa tillämnat den — markerad främst av det väldiga slottsbygget — till en vanlig uppstad. Ännu under 1600-talet har staden, som plats för riksdagar, kungakröningar och kungliga begravingar, kvar sin rikspolitiska betydelse. Den regelbundna stadsplan i tidens smak, som 1643 på regeringens initiativ beslutades, är ett uttryck

härför. Men den stora eldsolyckan 1702, som bl. a. ödelägger rikshelgedomen och kungaborgen, sätter slutpunkten för detta skede.

1700-talets borgerliga Uppsala är ett tämligen blygsamt samhälle av handlande och hantverkare. Någon industri lyckas man ej uppamma, och någon storköpmän av Claes Edenbergs typ, som på 1600-talet drev sin spannmålshandel på Bergslagerne, möter man ej. Från grannstäderna, främst huvudstaden, var konkurrensen tryckande. Vid sidan om sina merendels blygsamma näringsfång voro innevånarne därför i hög grad beroende av det stöd, som stadens rätt omfattande jordinnehav lämnade. Om dettas riktiga fördelning förekommo också segslitna tvister. Ännu sjuttonhundratalets Uppsala företedde alltså bilden av ett jordbrukande samhälle, där stadsinnevånarnes kreatur morgon och afton drevos ut på fäladen och hem igen, ja, stundom gingo lösa på gatorna. (Det kan nämnas att den yngre Linné ännu 1780 klagar över att grannarnas svin togo sig in i Botaniska trädgården och bökade upp plantorna!)

Om det borgerliga samhället alltså tedde sig mycket blygsamt, skilde sig dock Uppsala bestämt från andra städer av liknande format genom tillvaron av rikets förnämsta universitet inom dess hank och stör. Flera av de ståtliga byggnader och anläggningar, som gävo och ännu ge staden dess signatur, tillkommo under den här skildrade tiden. Förf. har emellertid sett sig nödsakad att begränsa sin framställning till det borgerliga Uppsala och i huvudsak inskränka sig till att skildra de mellanhavanden, som ofrånkomligt följde av att universitetet var en egen korporation med sina privilegier och sin särskilda jurisdiktion. — Liknande hänsyn till utrymmet jämte tillvaron av ett flertal arbeten av K. W. Herdin har också gjort det motiverat att skildra 1600-talets samhälle mera översiktligt, och i stället lägga tyngdpunkten på 1700-talets utveckling, som särskilt på det förvaltningshistoriska området erbjuder stort intresse.

Det är lätt att se, att trots att offentliga handlingar, protokoll, räkenskaper, domböcker o. d., nu flöda rikligare, materialet erbjuder stora svårigheter då det gällt att därur skala fram en bild av de ännu lösa, skiftande formerna i det kommunala livet. Så mycket mera måste man ge sitt erkännande åt det sätt, varpå förf. lyckats bemästra sitt material.

Från 1640-talet sker en utveckling, varigenom »borgmästare och råd» (senare tids magistrat) blir en alltmera byråkratiserad förvaltningsapparat, begynnande med att borgmästarna erhöilo kunglig fullmakt och sutto på livstid. Stadens valrätt respekterades ej alltid av regeringen och dess ombud, landshövdingarna. Med frihetstidens ändrade förhållanden fastslogs dock rätten att sätta tre på förslag 1723. Redan under 1600-

talet hade de alltmera differentierade uppgifterna lett till att stadens borgmästare fingo sina ämbetsåligganden åtskilda som resp. justitie- och politieborgmästare, med de olika rådsmedlemmarne fördelade på de under dem lydande båda »kollegierna». Magistraten var alltså stadens styrelse, där de mångskiftande ärendena handlades, dock ingalunda utan konflikter mellan medlemmarna inbördes. Frihetstiden uppvisar i stadens styrelse maktstjuka borgmästare som Herkepaeus och Yckenberg, intrigmakare och partigångare som Kyronius och Kewenter. Kyronii öden äro kända bl. a. genom Linné, som i sina anteckningar till nemesis divina nedtecknade exempel även från sin upsaliensiska omgivning. Med Linné stod Kyronius ännu efter sin definitiva landsförvisning i personlig kontakt — så sent som 1773 uppvaktar han Linné med brev från Tyskland, där Kyronius slutade sina dagar under det antagna namnet von Bickern. Onekligen ett brokigt levnadsöde från »partitidevarvet». En på helt annat sätt betydande roll kom Kyronii måg, f. d. kemidocenten Kewenter, att spela, »källarmästaren, rådmannen, processmakaren höglärde hr magister Matthias Kewenter», för att citera ur en veder-sakares ord. Denne är ett exempel bland många av akademiska medborgare, som genom ingifte i borgerskapet kommit att övergå till den andra »societeten» och genom kunskaper och skrivkunnighet vunnit inflytande. Vad Kewenter åstadkommit, är att borgerskapets representativa organ, »stadens 24 äldste» blev en verklig organisation, med rätt att enskilt sammanträda och föra ordentliga protokoll. Den bild förf. givit av kampen mot magistratens maktfullkomlighet, (med året 1772 som det avgörande), som gav dessa borgerskapets fullmäktige ett kontinuerligt inflytande, som aldrig kunnat utövas av det samlade borgerskapet på de sparsamt förekommande mötena inför magistraten, är ett av de intressantaste kapitlen i historien om självstyrelseprincipens seger. Den pekar framåt mot tillkomsten av stadsfullmäktiginstitutionen sådan vi känna den.

Här har endast kunnat beröras några huvudlinjer, ej det myckna boken bjuder på ifråga om ämnen som näringsliv, fattigvård och sjukvård, ekonomi m. m. Allt som allt framstår lektor Petrés arbete som den första sammanfattande framställningen av ett långt, betydelsefullt skede av vårt samhälles egenartade historia och en god utgångspunkt för kommande kompletterande studier på enskilda punkter.

Arvid Hj. Uggla

RIKSSALEN PÅ UPPSALA SLOTT OCH DESS ÅTER-STÄLLANDE 1932

Rikssalen på Uppsala slott, En krönika i bild och ord till 25-årsminnet av dess restaurering 1932, sammanställd av NILS SUNDQUIST, Uppsala 1958.

Rikssalen på Uppsala slott, som idag utgör en av de mest besökta turistattraktionerna och festivitetslokalerna i Uppsala, har genomgått skiftande öden. Efter att Rikssalen under drygt tvåhundra år stått oanvänd och förfallen genomfördes 1931–32 en restaurering av densamma. Rikssalen fick då sin nuvarande karaktär och utformning. Med anledning av att 25 år förflutit efter återinvigningen av Rikssalen 5 nov. 1932 har chefsbyggmästare Anders Diös låtit utge föreliggande skrift, sammanställd av landsantikvarie Nils Sundquist. Boken ingår som nr I i serien »Hembygdsskildringar», utgivna av den i samband med Rikssalens återinvigning stiftade Kungl. Gustav Adolfs Akademien.

Jubileumsskriftens huvudinnehåll ägnas den av prof. Ragnar Östberg ledda restaureringen av Rikssalen, förberedelserna härtill samt högtidligheterna i samband med salens återinvigande. Dessa händelser beskrivas med samtida tidningsreferat och bilder. Dessutom återges eller refereras de båda högtidstal, som höllas av landshövding S. Linnér och prof. Johan Nordström. I övrigt meddelas en kort byggnadshistorik över Rikssalen och slottet samt märkligare historiska händelser, som ägt rum i den mäktiga högtidslokalen. Bland dessa märks framför allt drottning Kristinas tronavsägelse vid riksdagen i Uppsala 1654, vilken relaterats av Johan Ekeblad (1629–1696) och Samuel Loenbom (1725–1776). Den engelske ambassadören Bulstrode Whitelockes skildring av riksdagens öppnande 11 maj återges också. Textavsnittet avslutas med en av fil. lic. Ingemar Pettersson upprättad förteckning över den antika skulptursamlingen i Rikssalens gallerivåning samt resuméer på engelska och tyska. I slutet av boken återfinnes en förnämlig bildsvit i ljustryck från Rikssalen med dess förrum och av de konstnärligt högtstående 1600-talstapeterna, vävda efter förlagor av den flamländske genremålaren David Teniers.

Rikssalsboken i sitt mycket smakfulla typografiska utförande utgör en skrift, som man njuter av att läsa och studera.

O. Ehn

UPPSALIENSISK UNIVERSITETSMILJÖ

GÖRAN LINDAHL, *Universitetsmiljö*, byggnader och konstverk vid Uppsala universitet, J. A. Lindblads förlag, Uppsala 1957.

Företvarande assistenten vid Uppsala universitets institution för konsthistoria fil. lic. Göran Lindahl har under en följd av år fått tillfälle att tränga in i och studera universitetets konsthistoriska samlingar, dess olika byggnader och funktion under gångna tider, ja, hela den institution, som man väl kan säga utgör en stad för sig själv i Uppsala. För resultaten av forskningar inom detta område redogör Göran Lindahl i sin bok. Boken är inte, som författaren själv påpekar i företalet, någon »universitetshistoria i fickformat», ej heller en »guide över det akademiska Uppsala»; den omfattar ett antal uppsatser rörande utvalda byggnader, konstverk och förhållanden från den tid, då universitetet återupprättades, fram till våra dagar. Till största delen berör boken universitetet vid 1600-talets början och under stormaktstiden, den epok, då grunden till vårt nuvarande universitet lades på allvar. Man får i början en inblick i t. ex. den första promotionen i det återuppvaknade universitetet. Lindahl behandlar också de olika byggnader, som grundades under 1600-talet, såsom drottning Kristinas mäktiga, enbart projekterade, universitets-palats samt Gustavianum, där Theatrum anatomicum ägnas ett speciellt intresse. Frihetstiden med bl. a. det av Hårleman ritade konsistoriehuset vid S:t Erikstorg ägnas ett kapitel liksom tiden omkr. 1800, då Linné-salen i Botaniska trädgården, Carolina Rediviva samt Observatoriet tillkom. 1880-talet med det nyuppförda universitetshuset utgör ett av slutkapitlen. I sista kapitlet jämför författaren på ett intressant och åskådligt sätt akademikernas fördelning över Uppsala 1957 och hundra år tidigare och kommer därvid också in på problem kring den framtida generalplanen för universitetets institutioner liksom den alltid aktuella konviktoriefrågan.

Lindhals bok är kortfattad och lättsmält; den är försedd med ett gott fotomaterial och författarens egna illustrationer såväl å omslaget som inne i boken skapar ökad trevnad för läsaren. Inte minst genom sitt överkomliga pris kan den med gott samvete rekommenderas till alla och envar.

O. Ehn

UPPSALA-POLISEN 100 ÅR

Polisen i Uppsala 1858-1958, redigerad av TEDDY BRUNIUS, Uppsala 1958.

Den 20 aug. 1858 fastställde Kungl. Maj:t ett från staden framlagt förslag till ny polis- och brandvaktsinrättning. Detta blev det nuvarande polisväsendets i Uppsala födelse. Med anledning av att hundra år förflutit sedan dess har Uppsala-polisen låtit utge en jubileumsskrift under redaktion av docent Teddy Brunius.

Minnesskriften inledes med några anteckningar av rektor Herbert Lundh rörande den nutida polisens föregångare, alltifrån medeltiden med dess »svenner» fram till 1800-talets mitt. Författaren berör därvid också den säregna situation som Uppsala en gång befann sig i då universitetet mellan 1625 och 1852 hade egen jurisdiktion och staden följaktligen var begåvad med tvenne ordningsmakter. I ett andra kapitel, kallat »Poliskåren i Uppsala», behandlar polismästare Hans Eriksson den nuvarande polisorganisationens uppbyggnad och framväxt, dess ekonomiska problem m. m. Slutkapitlet, som författats och sammanställts av docent Brunius, benämnes »Ett hundra år med Uppsala polis». Det utgör en »krönika, i vilken mera pittoreska händelser tillvaratagits», som det står i bokens förord. Till en början beröres den opposition, som väcktes, framför allt genom lokalpressen, mot det nya polissystemet. I ett avsnitt av kapitlet återges 1874 års polisreglemente medan i ett annat historier kring den legendariske polismästaren Raab förtäljes. I slutet av boken återges utdrag ur poliskontorets rapportböcker jämte några uppsalavyer från detta sekels begynnelse, då staden ännu var en till synes lugn och fridfull idyll, där de pickelhuvsförsedda konstaplarna utgjorde ett pikant inslag.

Minnesboken är ingen diger och uttömmande historik över polisens hundraåriga existens. Den är snarare en lättsmält beskrivning med lagom mängd historiska fakta och lustiga inslag för att både fångsla och roa en större läsekrets. Boken utgör ett välkommet tillskott till litteraturen om Uppsala i gången tid.

O. Ehn

VALLONERNA I SVERIGE

KARL KILBOM, *Vallonerna*, Tidens Förlag, Stockholm 1958.

Pris häft. 42: —, klotband 49: —, bibliofilupplaga i pergamentband 80: —.

Alltjämt härskar i breda folklager den uppfattningen att vallonererna kom till Sverige flyende undan den grymmaste katolska förföljelse. Den

förklaringen till vallonernas emigration bibringades bland andra Karl Kilbom då han som trettonåring i Österby hörde brukspredikanten Per Pehrsson tala om valloninvandringen under 1600-talet och om immigranternas viktiga insats inom svensk järnhantering. Vid detta tillfälle såddes fröet till Kilboms intresse för valloninvandringen, ett intresse som sedermera ledde till ingående studier i in- och utländsk litteratur och som i sin tur förde fram till en helt annan, mera realistisk uppfattning om orsakerna till att vallonerna lämnade sitt hemland. Då Sällskapet Vallonättlingarna bildades för ett antal år sedan, väcktes tanken att i bokform utge resultatet av Karl Kilboms mångåriga forskningar i vallonernas historia. Det har blivit en diger publikation, 500 sidor, med ett otroligt fängslande och intresseväckande innehåll.

Efter det inledande avsnittet om den tidiga svenska bergshanteringens får läsaren under Kilboms ledning följa den fascinerande utvecklingen i Nederländerna, den tidens demokratiska framtidsland, där skråväsendet började upplösas, handeln blomstrade och järnhanteringens stod högt och där borgerskapet höjde sig till en social standard, jämbördig med furstars och mäktiga herrars. I ett kapitel skildras Lièges järn- och vapenindustri och dess kamp för statligt oberoende, för neutralitet och fred. I framställningen om emigrationen kritiserar tidigare uppfattning om att den katolska förföljelsen skulle ha varit orsaken. Kilbom framhåller att emigrationen snarare berodde på ekonomiska och sociala faktorer och att det helt enkelt var en allmän önskan hos vallonerna att förbättra sina levnadsvillkor.

Vallonernas invandring till och öden i Sverige ägnas stort utrymme, liksom vallonernas stora betydelse inom svensk järnhantering. Vi får följa de stora brukens och bruksherrarnas historia ända från Erik XIV:s tid, då Wilhelm van Wijk kom till Sverige, och framåt. Vi får läsa om den omfattande valloninvandringen till de uppländska bruken, belyst med uppgifter t. o. m. om antalet invandrare, och möta i uppländsk brukshistoria kända vallonnamn som De Besche, De Geer, Hübinette, Dubois, Gelotte, Tillman, Anjou, Martinelle, Douhan, Gauffin, andra att förtiga.

Kilbom låter oss dessutom få veta en hel del om livet på bruken, om arbetsförhållanden, om verktyg och teknik, om sociala och religiösa villkor och om den konkurrens, som rådde om de dugliga och yrkeskunniga smederna. I bilageform beröres uppgifter om i landet förekommande vallonnamn, antalet vallonättlingar, stamtavlor och släkttabeller m. m.

Den historiskt och kulturhistoriskt värdefulla publikationen, tryckt med ekonomiskt bidrag från Boklotteriet och Svenska Metallindustri-

arbetareförbundets styrelse, kan varmt rekommenderas inte bara till det stora antalet vallonättlingar i Uppland, som väl i första hand bör ha intresse av bokverket, utan även till övriga historiskt intresserade upplänningar.

A.-M. B.

UPPLAND I DET STORA VERKET SVERIGES KYRKOR

Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, utgivet av SIGURD CURMAN och JOHNNY ROOSVAL, Generalstabens Litografiska Anstalts förlag.

År 1912 utkom det första häftet i det stora samlingsverket *Sveriges Kyrkor*. Detta häfte hade helt anknytning till Uppland, i det att där kyrkorna inom Erlinghundra härad, Husby-Erlinghundra, Norrsunda, Oden-sala, Knivsta, Alsike, Vassunda och Haga, fingo sin utförliga beskrivning. Sedan dess har 82 häften utkommit med kyrkobeskrivningar, med material icke blott från Uppland utan också från många av de svenska landskapen, såsom Gästrikland, Dalarna, Värmland, Västergötland, Östergötland, Småland, Gotland och Skåne. Principen har icke varit att i en följd publicera ett helt landskaps kyrkor, praxis har blivit att en grupp kyrkor i ett sammanhängande område i ett landskap utgivits, när tillfället så lämpat sig. Av de 2 500 svenska kyrkorna äro nu 16 proc. eller omkr. 400 beskrivna, vilket må sägas vara en aktningsvärd siffra, men en siffra som också visar vilket väldigt antal kyrkobeskrivningar återstår innan verket en gång i framtiden blir färdigt. Det märkliga är att grundarna av verket, Sigurd Curman och Johnny Roosval, alltjämt stå som utgivare, ja, Sigurd Curman står som medförfattare till det senaste Upplands-häftet, Eds kyrka, utkommet 1958.

Självfallet är det för årsboken Upplands läsare främst av intresse att ta del av de uppländska kyrkobeskrivningarna i verket. Härnedan skall följa en förteckning över de häften, som tills dato utkommit av kyrkor i Uppland; innan dess kan det dock vara motiverat att med några ord beröra vad dessa kyrkobeskrivningar ge.

De två utgivarna hade i flera år före 1912 ägnat sig åt studiet av svenska kyrkor och svensk kyrkokonst. Härunder hade de mognat i de publiceringsprinciper, som bör ligga till grund för ett vetenskapligt verk av dylik art. De hade gjort klart för sig att innan man beskriver en kyrkobyggnad måste man göra ingående undersökningar å monumentet för

att se om det är en enhetlig skapelse eller om det framväxt under olika tidsepoker. I regel torde vara fallet att våra svenska kyrkor, och icke minst de uppländska, vuxit fram till sin slutliga form medelst tillbyggnader århundradena genom. Så regelfast är denna utvecklingsgång att de kyrkor äro lätt räknade, vars planer koncipierats på en gång, såsom exempelvis Uppsala domkyrka. Denna invecklade byggnadsgång är så mycket viktigare att genomföra innan en beskrivning sker som en bygdepok kan skildras arkitekturhistoriskt först sedan man säkert vet hur traktens kyrkobyggnad såg ut just då. Man finner sålunda att redan i de tidigaste häftena kyrkobyggnadernas utvecklingsskeden sorgfälligt markerats med olika teckningsmanér i den samfällida planen. Sågas kan att de publiceringsidéer, som redan från början tillämpades, alljämt äro gällande.

Men inte bara själva byggnadsverken såsom sådana har det varit av vikt att tidsdifferentiera, även de kalkmålningar, med vilka kyrkans väggar och valv försetts, ha krävt sitt noggranna studium i och för särskiljande av olika skolor och moderiktningar seklerna igenom. Det är kanske inte mången som tänker på att det svenska kyrkomåleriet, ej minst det som framträtt i Mälardalen, under senmedeltiden genom sin mångfald och sitt bevarade ursprungstillstånd utgör ett konstbestånd i världsklass i sin art. Härav framgår att ur enbart denna synvinkel Sveriges Kyrkors beskrivningar har ett enastående konst- och kulturhistoriskt värde.

I vårt land har det ju blivit så att kyrkorna blivit de platser, där kulturhistoriskt och konsthistoriskt värdefulla föremål blivit bäst bevarade. De svenska kyrkorna innehålla en stor mängd skulpturverk av sten och trä, dopfuntar, altarskåp, altartavlor och figurskulpturer, som inom kyrkornas skyddande murar behållits intakta genom alla århundraden. Det samma gäller det rikliga beståndet av kyrksilver och kyrkliga textilier, klockor och gravminnen, andra ting inom kyrkornas hägn att förtiga. Vårt lands konstbestånd skulle icke vara vad det är om icke kyrkorna slagit vakt om dessa skatter.

Antecknas må att de uppländska kyrkorna i rikt mått blivit föremål för utförlig beskrivning i Sveriges Kyrkor, vilket i någon mån kan framgå av nedanstående förteckning i tidsföljd över de uppländska häften, som utkommit:

Husby-Erlinghundra, av HENRIK CORNELL; *Norrsunda*, av MAGNUS BONDE och ANDERS ROLAND; *Odensala*, av SIGURD WALLIN; *Knivsta*, av GUSTAF BOLINDER; *Alsike*, av KARL ASPLUND och SIGURD CURMAN; *Vas-*

sunda, av RAGNAR JOSEPHSON; *Haga*, av ANDERS BILLOW (h. 1, 1912). Pris kr. 4: 50.

Danderyd, Täby och Lidingö, av SVEN BRANDEL (h. 7, 1918). Pris kr. 6: 60.

Häverö, Vaddö och Singö, av K. ASPLUND och MARTIN OLSSON (h. 8, 1918). Pris kr. 4: 40.

Skepptuna, Lunda, Orkesta, Markim, Skånella, Vidbo och Frösunda, av R. JOSEPHSON och INGEBORG WILCKE LINDQVIST (h. 11, 1920). Pris kr. 17: —.

Lagga, Östuna och Husby-Långhundra, av A. BILLOW (h. 12, 1921). Pris kr. 15: —.

Solna och Östra Ryd, av S. BRANDEL (h. 29, 1928). Pris kr. 13: —.

Roslags-Bro och Vätö, av I. WILCKE LINDQVIST (h. 50, 1940). Pris kr. 8: —.

Frötuna, Rådmansö, Länna och Blidö, av I. WILCKE LINDQVIST (h. 58, 1945). Pris kr. 12: —.

Värmdö, Möja, Bo, Gustavsberg, Ingarö, Djurö, Sandhamn och Hårsten, av S. BRANDEL, E. O. JOHANSSON, JOHNNY ROOSVAL m. fl. (h. 62, 1949). Pris kr. 16: 50.

Österåker, Riala, Roslagskulla och Ljusterö, av ERIK VENNBERG och ERIK BOHRN (h. 64, 1950). Pris kr. 17: 50.

Gottröra, Närtuna och Kårsta, av A. BILLOW, E. BOHRN och ARMIN TUULSE (h. 67, 1952). Pris kr. 12: —.

Almunge, Knutby och Faringe, av MALTE ERICHS och I. WILCKE LINDQVIST (h. 69, 1953). Pris kr. 20: —.

Bladåker, Edsbro och Ununge, av M. ERICHS och I. WILCKE LINDQVIST (h. 70, 1953). Pris kr. 20: —.

Össebygarn, Össeby (kyrkoruin), Vada och Angarn, av INGEGERD HENSCHEN och A. TUULSE (h. 71, 1953). Pris kr. 15: —.

Vallentuna, Fresta och Hammarby, av I. HENSCHEN och A. TUULSE (h. 72, 1954). Pris kr. 15: —.

Adelsö, Björkö (Ansgarskapellet), Munsö, Färentuna och Ekerö, av A. TUULSE (h. 73, 1954). Pris kr. 26: —.

Valö, Forsmark och Gräsö, av A. TUULSE; *Börstil*, av E. BOHRN (h. 74, 1955). Pris kr. 28: —.

Harg, av E. BOHRN och A. TUULSE; *Hökhuvud*, av A. TUULSE; *Edebo*, av K. ASPLUND, E. BOHRN och S. CURMAN; *Hallstaviks bruk*, av S. CURMAN (h. 75, 1956). Pris kr. 32: —.

Bro, Låssa, Västra Ryd och Stockholms-Näs, av A. TUULSE (h. 76, 1956).
Pris kr. 26: —.

Hilleshög och Sångå, av A. TUULSE (h. 77, 1956). Pris kr. 20: —.

Rimbo och Rö, av I. WILCKE LINDQVIST (h. 78, 1956). Pris kr. 18: —.

Skå och Lovö, av A. TUULSE (h. 79, 1957). Pris kr. 17: —.

Fasterna (Fasta och Estarna), *Rånäs (kapell)* och *Skederid*, av I. WILCKE LINDQVIST (h. 80, 1958). Pris kr. 18: 50.

Järfälla, Sollentuna, Tureberg (S:t Eriks kyrka) och Helenelund (Kummelby kyrka), av A. TUULSE (h. 81, 1958). Pris kr. 24: —.

Ed, av GUNILLA CURMAN och SIGURD CURMAN (h. 82, 1958). Pris kr. 26: —.

Sveriges Kyrkors redaktion är förlagd till Kungl. Vitterhetsakademiens lokaler, Storgatan 41, Stockholm. Fristående häften kunna rekvireras antingen från bokhandeln eller från Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag, Drottninggatan 20, Stockholm 16.

Med hänsyn till det mångskiftande materialet, med både arkitekturhistoriskt och konsthistoriskt materialbestånd, blir varje kyrkobeskrivningshäfte en flödande rik källa till kännedomen om Sveriges medeltida kultur men också om stormaktstidens och de senare århundradenas. Årsboken *Uppland* vill rekommendera icke blott församlingar, skolbibliotek, hembygdsföreningar m. fl. utan också enskilda intresserade personer att förvärva de häften ur samlingsverket Sveriges Kyrkor, där hembygdens kyrkor beskrivas. Det blir bokförvärv, som kommer att äga ett oförminskat värde genom åren.

N. S.

EN KRÖNIKA I BILD OCH ORD OM EDSBERGS SLOTT

Sollentuna hembygdsförenings skriftserie, Nr 6, Edsberg, Text:
JAN BRUNIUS, Foto: *Nordiska museet*, Oskar Eklunds Boktryckeri,
Stockholm 1958, Pris 4: —.

Under redaktion av Sollentuna hembygdsförenings styrelse har år 1958 sjätte häftet av nämnda förenings skriftserie utkommit. Det i typografiskt hänseende tilltalande häftet innehåller en beskrivning av Edsbergs slott, författad av amanuensen vid Nordiska museet Jan Brunius och illustrerad med ett utmärkt bildmaterial såsom äldre kartor och teckningar över slottsanläggningen samt vältagna fotografier av rumsinteriörer.

riörerna. Det från 1600-talet härrörande Edsbergs säteri kom i släkten Rudbecks ägo 1757, då det förvärvades av landshövding Thure Gustaf Rudbeck, och har alltsedan dess befunnit sig inom denna släkt. Siste ägaren var överstekammarherren Reinhold Rudbeck, som ägde fäderne-godset 1918–1955. Sistnämnda år övergick Edsberg i Sollentuna köpings ägo. Överstekammarherre Rudbeck hann vid sidan av sin krävande tjänst intressera sig för hembygdens angelägenheter och för verksamheten inom Sollentuna hembygdsförening, vars hedersordförande han sedermera blev. Den 2 april 1957 avled friherre Reinhold Rudbeck och som en hyllning till sin hedersordförande och tillika som en erinran om en 200-årig epok i Edsbergs historia väcktes tanken hos Sollentuna hembygdsförening att i sin skriftserie ge en bild av Edsberg, främst sådant det tett sig under släkten Rudbecks tid.

Jan Brunius har lyckats åstadkomma en på samma gång saklig och lättläst beskrivning. Vi får följa Edsbergs byggnadshistoria genom tiderna, invigas i de ombyggnader som skett under olika ägare, informeras om våningsplaner, inredningar m. m. Till detta kommer en rad stämningsbilder från herrgårdens liv i helg och vardag tack vare några påpassligt införda utdrag ur Malla Montgomery-Silfverstolpes memoarer, vilka bl. a. ge en levande skildring från Edsberg från tiden från omkring 1780-talets mitt till 1800-talets början, då hon vistades där hos sina morföräldrar Magdalena Rudbeck, f. von Mentzer, och friherre Thure Gustaf Rudbeck. Jan Brunius korta och koncisa beskrivning (50 sidor) är synnerligen värdefull ur såväl konst- som kulturhistorisk synpunkt, i synnerhet nu sedan den gamla minnesrika byggnaden, efter att ha tjänat som bostad åt en och samma familj, kommer att tas i bruk för andra ändamål.

A.-M. B.

UR RIALA SOCKENS HISTORIA

Sockenbeskrivning över Riala, utgiven av studiecirkeln Min hem-socken i Riala, genom GUST. VENNBERG, Norrtälje Tidnings Boktr.-AB, Norrtälje 1958, Pris 9: —.

I början av 1950-talet utsände Jordbrukar-Ungdomens Förbund en inbjudan över hela landet till studiegrupper och enskilda personer att medverka i en tävling om de bästa sockenbeskrivningarna. Denna inbjudan mottogs på många håll med stort intresse, icke minst i Upp-

land. I Riala bildades en studiegrupp med Gust. Vennberg som den drivande kraften, bestående av, förutom Vennberg, Gust. Leander, Gunhild Karlsson, Erik Karlsson, Hartvig Larsson, Ingegerd Eriksson, Sven Eriksson och Paul Karlén. En tid deltog även kyrkoherde Gils Olsson Nordberg i arbetet. Material insamlades och sovrades, skrivna bidrag diskuterades liksom sockenbeskrivningens utformning m. m. under fri och kamratlig samvaro. Det myckna arbetet bar frukt och resultatet av studiecirkeln möda blev en sockenbeskrivning, som år 1956 segrade i Stockholms län i klassen för studiecirklar och arbetsgrupper och belönades med 1:a pris. J.U.F. bedömde tävlingsbidraget såsom »en kunnig, saklig sockenskildring, speciellt stark i vad som rör organisations- och näringslivet fram till nutiden».

Då nu denna sockenbeskrivning i tryckt skick blivit tillgänglig för allmänheten kommer den väl främst att hälsas med glädje av Riala sockens egna innevånare. Den 140 sidor omfattande publikationen behandlar förutom socknens natur, historia och fornminnen, dess näringar, andliga och kulturella verksamhet, föreningsväsen m. m. Material har hämtats från bl. a. G. Unestams bok om Söderby-Karl samt från kyrkoherde Gils Olsson Nordbergs artiklar i Upplands fornminnesförenings tidskrift och i tidskriften *Hundare och Skeppslag*. Äldre sockenbor har intervjuats och lämnat värdefulla berättelser och uppgifter om gången tid och sist men icke minst har kursledaren Gust. Vennberg öst ur sitt stora förråd av sägner, folktro och folkminnen m. m. Det är ett berömvärt arbete, som utförts av studiecirkeln i Riala, väl värt ett tack från oss som får ta del av dess mödas resultat.

A.-M. B.

FRÅN SÖDRA OLANDS BYGDER

Olandsbygden, Utgiven av Södra Olands Hembygdsgille, 1958.

Södra Olands Hembygdsgille utger till varje hembygdsting vart femte år sin publikation *Olandsbygden*. Det senaste numret, som utkom i samband med tinget och utställningen »Oland visar» 1958, har utgivits i ett från tidigare häften avvikande format, mindre och lätthanterligare, men med ett lika rikt innehåll som tidigare. Sven Carlsson har tecknat omslags- och slutvinjett och ingressen är författad av landshövding Elis Håstad, tings- och utställningskommitténs hedersordförande. Fil. mag. Karin Alinder medverkar med inte mindre en fyra bidrag: »Hembygds-

arbetet inom Olands storkommun», »Runstaven», »Gamla sockenförfattningar i Alunda» och »Småhistorier om ett gammalt original». Rektor Birger Werner lämnar en kommunalhistorisk översikt i artikeln »Olands kommun» och fabrikör J. G. Fredlund skriver om »Reflektioner om vår hembygd» samt om »Hantverk och industri i Oland». Ebbe Selén behandlar frågan »Om Olands äldsta indelning», Filip Selén skriver om »Jordbruksutvecklingen i Oland» och A. E. Malm och K. Henning om »Oland jagar». Alb. Kjörling berättar ett minne från sekelskiftet i »Morkarlabanvakten och hans gumma». Studiecirkelarbetet inom Oland behandlas av Torsten Selén i artikeln »Vi var några stycken, ett dussin knappt...» och Alice Eriksson redogör för »Olandsdräkten». »Jorts-lunda», en i fråga om fornynd känd by i Alunda socken, ägnas några rader av folkskollärare Hugo Fredriksson, medan resultatet av de arkeologiska undersökningarna vid Marma skola i Alunda och vid Stavbygården nära Stavby kyrka meddelas av Alice Eriksson och Olle Hasselborn. Dessutom läses Olof Thunmans dikt »Oland» samt program över hembygdstinget och en orientering kring Karin Alinders pjäs »Den starkaste», som uppfördes i samband därmed.

Det är, som torde ha framgått av ovanstående, mycket att läsa i Olandsbygden 1958, och det innehållsrika häftet, som utgivits under redaktion av Sven Carlsson, Alice Eriksson, Hugo Fredriksson och Birger Werner, kan erhållas till ett pris om 3 kr. genom Södra Olands Hembygdsgille.

A.-M. B.

ATLAS ÖVER SVENSK FOLKKULTUR

Atlas över svensk folkkultur, utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien. Bokförlaget Niloë, Uddevalla, 1957.

Redan 1937 planerade Kungl. Gustav Adolfs Akademien en atlas över svensk folkkultur. Denna skulle omfatta fyra huvudavdelningar, etnologi, folklöre, folkmål och ortnamn. Till redaktionen utsågs professorerna Åke Campbell, Sigurd Erixon, Natan Lindqvist och Jöran Sahlgren samt som redaktionssekreterare docent Manne Eriksson.

Hösten 1957 utkom den första delen av atlasen, Materiell och social kultur. Redaktör för denna del har varit professor Sigurd Erixon med fil. dr Eerik Laid som redaktionssekreterare. Materialet för atlasen har hämtats från folklivs- och folkminnesarkiven i Stockholm, Uppsala, Lund

och Göteborg samt från Nordiska museet. Dessutom har uppteckningar och excerperingar utförts av en stor stab av medarbetare direkt för atlasen. Alla de belägg på olika föremål och företeelser, som insamlats, har inprickats på särskilt utarbetade underlagskartor, sammanlagt 68 stycken, vilka, kompletterade med korta, instruktiva artiklar, utgör atlasens huvuddel. På vart och ett av de 24 uppslagen finns en hela landet omfattande »huvudkarta», som visar utbredningen av en eller ett par föremål eller företeelser med olika typvarianter, samt på motstående sida två à tre mindre kartor där besläktade föremål med snävare utbredningsområde kartlagts.

Efter ett förord, där det redogöres för hur atlasen kommit till, följer en inledning av Sigurd Erixon, där han först ger en historik över den kulturhistoriska kartograferingens historia, redogör för utbredningskartans ändamål och användbarhet samt slutligen ger en sammanfattning av atlaskartornas innebörd.

I den historiska återblicken framför prof. Erixon, att det var Carl von Linné som i sina reseskildringar var den förste i vårt land, som hade ögonen öppna för utbredningsfenomen genom att omtala företeelser, som han iakttagit i en trakt men som ej fanns eller var annorlunda utformade i en annan. Ett liknande intresse för dylika ting visade också en annan Uppsala-professor, Anders Berch, samtida med Linné. Han lät bl. a. utföra modeller av plogtyper från olika landsändar.

Det var dock inte förrän in på 1900-talet som svenska forskare började använda sig av utbredningskartor för att åskådliggöra föremåls eller företeelsers omfattning och fördelning. Bland dem som har utnyttjat denna metod särskilt framgångsrikt i sina forskningar är Sigurd Erixon och Åke Campbell.

I kapitlet om atlaskartornas innebörd redogör Sigurd Erixon för vårt lands kulturgeografiska indelning och framhåller där som den mest betydelsefulla gränslinjen den som skiljer övre Sverige med dess huvudsakligen på kreatursskötsel och därmed sammanhängande fäbodväsen vilande näringsliv från mellersta och södra Sveriges jordbrukskultur. Denna gräns går i en båglinje något snett tvärsöver landet från sydväst mot Dalälvens mynning, så att den nordvästra delen av Uppland faller inom fäbodområdet, medan den östra och södra delen av landskapet i flera avseenden visar mera anknytning till nedre Sverige. Sigurd Erixon påpekar också hur just det centrala Östverige, där Uppland utgör den nordöstra delen, har spelat en kulturellt och politiskt ledande roll, vilket även inverkat på den folkliga kulturen. I dessa trakter har funnits till-

fälle till kulturkontakter med andra länder och detta har också utnyttjats — det har blivit ett novationsområde, där nya redskap och metoder först har tillämpats och sedan spritts längre inåt landet. Ett exempel härpå är den breda, skyffelformade sädesrensningstvannen av spån, som finns representerad i Upplandsmuseets samlingar. Denna vanna har förmodligen införts genom kulturkontakter med Mellaneuropa under Hansa-tiden. Våra trakter visar också, liksom östkusten i sin helhet, vissa samband med Östeuropa. Vi ser det bl. a. i de platta linfästena eller rockbladen, som särskilt i Roslagen varit en grant utstyrd och ofta använd fästmansgåva. Samma typ finns uppefter Norrlandskusten och på slaviskt område.

I avdelningen om atlaskartornas ändamål och användbarhet definieras utbredningskartorna som i första hand ett medel att i ythänseende åskådliggöra ett bestämt kunskapsstoffs geografiska omfattning och fördelning. Men företeelser av denna art har ju därtill en tidsdimension och redogörelser härför kommer ofta fram i de kompletterande artiklarna. Så har exempelvis fäbodväsendet i äldre tid även förekommit längre söderut än den ovan angivna gränsen och som ett exempel på hur en företeelse spritts norröver redogör prof. Erixon för hur det särskilda — från vardagsstugan skilda — köket har vandrat norrut under århundradena efter 1500.

För att ge enhetlighet åt atlaskartorna har man valt att i huvudsak visa utbredningen under 1800-talets senare hälft och orsakerna härtill är tre. För det första är det den brytningstid då den gamla allmogekulturen får vika för vår egen tids industrialism, för det andra har denna tid ännu varit möjlig att nå genom bevarade föremål och genom att intervjua minnesgoda äldre personer, som då var barn och ungdom, och för det tredje ligger denna tid ändå tillräckligt långt tillbaka för att man skall få överblick.

Det vore alltför utrymmeskrävande att här redogöra för de olika kartornas innehåll, men jag vill dock peka på hur man genom att studera kartorna kan få ytterligare bevis för hur Uppland ligger på gränsen mellan övre och nedre Sverige. Här har man haft byordningar sedan 1700-talet, man har haft småboskap inne i boningshusen vintertid, man har använt sig av dragoxar och i södra delen av landskapet även byggt en del hus i skiftesverk — allt företeelser, som varit vanliga i södra delen av landet. Här har även förekommit särskild sommarbostad eller särskilt sommarkök, vilket varit vanligt i Norrland och norra Svealand men som endast förekommit sporadiskt längre söderut. Man ser också att folket

i dessa trakter varit snara att ta upp nyheter, ty det är få ålderdomliga åkerbruksredskap bevarade till sen tid och således angivna på kartorna om man jämför med andra mer konservativa bygder.

Eftersom Atlas över svensk folkkultur liksom andra kartverk har stort och otympligt format och dessutom betingar 48: — kronor häftad och 78: — kronor inbunden kanske den inte så lätt kan fogas in i var mans bokhylla. Men för fackmannen och den verkligt intresserade utgör den ett ovärderligt uppslagsverk, samtidigt som den för var och en, som är intresserad av sin bygds eller vårt lands kulturhistoria, är både spännande och rolig att bläddra i.

I. Sofia Danielson

LARS ROBERG SOM GRUNDARE AV AKADEMISKA SJUKHUSET I UPPSALA

ÅKE DINTLER, *Lars Roberg*, Akademiska sjukhusets grundare, Uppsala 1958.

Sedan professor Ulric Quensel år 1926 publicerade sin studie »Några anteckningar om sjukvårdsanstalternas i Uppsala historia» har något specialarbete i hithörande ting icke utgivits förrän till Akademiska sjukhusets 250-årsjubileum, som högtidlighölls 1958. Då utgav nämligen bibliotekarien vid Uppsala universitetsbibliotek fil. och med. kand. Åke Dintler en historik över professor Lars Roberg och dennes insatser för sjukvården i Uppsala genom grundandet av det s. k. Nosocomium Academicum, den första början till vårt nuvarande Akademiska sjukhus. I publikationen framhålles i förordet att direktionen för Akademiska sjukhuset med utgivandet av jubileumsskriften velat hugfästa minnet av Nosocomii grundare, vilken i sin inställning till medicinsk undervisning, forskning och sjukvård var långt före sin tid. Lars Roberg var professor i teoretisk och praktisk medicin vid Uppsala universitet 1697–1740 och var Nosocomii förste prefekt åren 1708–1740.

I bibliotekarien Dintlers högtintressanta framställning av ett, trots allt, okänt skede i universitetets medicinska historia, ställs man inför Lars Robergs märkliga gärning under en tid, som tycks ha betraktat den av Roberg lanserade medicinska undervisnings- och forskningsmetoden, nämligen att följa patientens sjukdomsutveckling inom en vårdanstalt, med avgjord skepsis. Roberg hade med andra ord att kämpa energiskt för sina teser och det lyckades honom också att skaffa penningmedel till

förvärv av en fastighet i Uppsala, där han kunde bli i tillfälle att genomföra sina idéer. Grundbeloppet till förvärvet sammanbragtes genom inkomsten från en offentlig dissektion i Stockholm, men affären hade säkerligen icke kunnat slutföras om inte nu och många år framåt Lars Roberg själv fått sätta till av egna medel. Man häpnar inför meddelandet att han inte, sedan sjukhuset väl grundats, fick något årligt understöd! Den gård, som förvärvades och ombyggdes för ändamålet, var det s. k. Oxenstiernska huset, beläget vid hörnet av Riddartorget och Trädgårdsgatan, sedermera känt som Värmlands nations hus och där nu Studentkåren har sin expedition. Den 1708 av Roberg skapade institutionen var helt en universitetsinstitution. Sedan lång tid tillbaka fanns Uppsala hospital, sedermera benämnt länslasarettet, vilket var en kommunal anstalt, till att börja med ett mellanting mellan vårdhem för kroniskt sjuka, lytta och vanföra och ett hem för vandrande gesäller och fattiga. Till slut sammanslöt Nosocomium och länslasarettet under namnet Uppsala Akademiska sjukhus.

Bibliotekarien Dintlers historik samlar sig till en på djupa studier baserad biografi över den märklige Lars Roberg, en framställning, som icke blott har medicinhistoriskt och lärdomshistoriskt intresse utan också är Uppsala-historiskt och allmänt kulturhistoriskt rikt flödande.

N. S.

HANDRITADE KARTOR OCH TECKNINGAR I UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

Handritade kartor över Sverige i Uppsala universitetsbibliotek, katalog av ÅKE DAVIDSSON, Uppsala 1956.

Katalog över svenska handteckningar i Uppsala universitetsbibliotek av ÅKE DAVIDSSON, Uppsala 1958.

I Uppsala universitetsbiblioteks planschavdelning förvaras synnerligen värdefulla samlingar av handritade kartor över Sverige och av svenska handteckningar. För den historiska, topografiska, kulturhistoriska och konsthistoriska forskningen äro dessa samlingar av omistligt värde. Det har länge varit ett önskemål att få tryckta kataloger över dem, så att den intresserade lätt kan få en överblick över materialet och utan att göra tidsödande genomgång av samlingarna kan beställa fotostater eller fotos av de blad han söker. Detta katalogiseringsarbete har under de senaste åren kunnat slutföras och utges av trycket. Utgivare är biblioteka-

rien vid universitetsbiblioteket docent Åke Davidsson, men, som han också uttryckligen uttalar i förordet, det dryga katalogiseringsarbetet har under en följd av år utförts av olika händer.

Av innehållsförteckningen i volymen *Handritade kartor* (*Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis*, Vol. X) framgår att kartmaterialet är uppdelat på två grupper, nämligen »regionala kartor» samt »specialkartor». Till den förra gruppen föras generalkartor, landsdelskartor, länskartor, landskapskartor, häradskartor, sockenkartor och stadskartor. Till den andra föras gränskartor, vägkartor, gruvkartor, flod-, kanal- och insjökartor samt kust- och skärgårdskartor. Till slut meddelas personregister över lantmätare och kartritare. Tilläggas må att bibliotekarien Davidsson i vol. XI också utgivit katalog över Uppsala universitetsbiblioteks bestånd över handritade kartor över Finland.

I volymen *Svenska handteckningar* (*Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis*, Vol. XII) ges en förteckning av teckningsmaterialet under konstnärernas namn i bokstavsordning. I en särskild grupp samlas handteckningar, där konstnärerna är anonyma. Ett bifogat personregister jämte topografiskt register gör att det är lätt att återfinna det som sökes. Prisen för de tre volymerna äro: vol. X kr. 25:—, vol. XI kr. 10:— och vol. XII kr. 50:—.

Här har ett viktigt katalogverk utgivits; det torde vara överflödigt att rekommendera det till både institutioner och enskilda.

N. S.